

עלייה לרגל בזמן הזה - בהלכה ובמנהגי הדורות

ראשי פרקים

- א. קיום מצוות ראייה ללא קרבן
- ב. קיום מצוות ראייה בזמן הזה
- ג. עדויות על עלייה לרגל לאחר חורבן הבית
- ד. סיכום

הלידה הפלאית של מדינת ישראל, ואחריה השיקום הדרמטי של ירושלים וחידוש השליטה בהר הבית, מעלים שאלות מעשיות רבות שעד כה רק חלמנו עליהן. ביניהן: האם מצוות עלייה לרגל נוהגת כיום, לאחר חורבן בית המקדש. קיים תיעוד היסטורי עשיר על אודות עלייה לירושלים ברגלים לאחר החורבן. לא ברור אם עלייה זו נעשתה בתורת מצוה או כמנהג בעלמא.

א. קיום מצוות ראייה ללא קרבן

על פי פשוטו של מקרא, עלייה לרגל מחייבת הבאת קרבנות, ואסור לעלות ריקם, כמבואר בפרשת ראה (דברים טז, טז): **שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל זָכוֹר אֶת פְּנֵי ה'... וְלֹא יֵרָאֶה אֶת פְּנֵי ה' רִיקָם**.¹ וכך מגדיר הרמב"ם (חגיגה א, א) את מצוות ראייה:

הראייה האמורה בתורה היא שנראה פניו בעזרה ביום טוב הראשון של חג ויביא עמו קרבן עולה בין מן העוף בין מן הבהמה. ומי שבא לעזרה ביום ראשון¹ ולא הביא עולה, לא דיו שלא עשה מצות עשה אלא עובר על לא תעשה שנאמר, 'לא יראו פני ריקם'.²

וכן סובר בעל ספר-החינוך (מצוה תפט) שכתב: "ומחויב ראייה זו שיקריב בה קרבן עולה", ובמצוה תצ כתב: "שלא נעלה לבית הבחירה ברגל ללא קרבן". וכן דעת הסמ"ג (לאווין שס).

לפי שיטה זו, העולה לרגל בימינו, ללא קרבן, עובר על מצוה מן התורה.

אמנם הטורי-אבן (חגיגה ב, א) מוכיח שלדעת הירושלמי, מצוות ראייה וקרבן עולת ראייה אינם מעכבים זה את זה וניתן לקיים מצוות עלייה לרגל בלא קרבן. שכן לפי הירושלמי (חגיגה פ"א ה"א) פטור חש"ו ממצוות ראייה (שנזכר במשנה שם) נאמר רק

1. וראה לחם-משנה שם שאף הרמב"ם מודה שאינו עובר מייד אלא רק לאחר שיעברו ימי החג (ובשבועות - ששת ימי התשלומים שלאחריו). וראו גם בחידושי הגר"ח 'סטנסילי' (ניו-יורק, תשל"ו), עמ' סד-סה, ובספר מגנזי-הגר"ח (יוהנסברג, תשמ"ט), עמ' מד-מו.
2. וראו גם ספר-המצוות עשה נב-נד ולא-תעשה קנו; ובפירוש-המשנה חגיגה א, ב.

לגבי "ראיית קרבן" אבל לא לעניין "ראיית פנים" שהכל חייבים בה כמצוות הקהל,³ וא"כ ה"ה למי שמחויב בקרבן ראייה ועבר ולא הקריב - שקיים מצוות ראיית פנים. את דברי הרמב"ם המובאים לעיל מבאר הטורי-אבן כדעת הבבלי, שחולק על הירושלמי ואינו מפריד בין מצוות הראייה לחובת הקרבן.

אולם הרידב"ז בפירושו לירושלמי (חגיגה פ"א ה"א) ובתוס' הרי"ד שלו (שם), חולק על הטורי-אבן ומעמיד את דברי הרמב"ם גם אליבא דהירושלמי, ומדייק מדברי הירושלמי שקטנים שחייבים בראייה חייבים גם בקרבן, ונשים שפטורות מהבאת הקרבן פטורות גם ממצוות ראייה. לדעת הרידב"ז, אי אפשר להפריד בין הבאת הקרבן ומצוות ראייה.⁴

בספר-יראים לרבי אליעזר ממיץ (סי' תכה; סי' תג בדפוס ישן) אנו מוצאים שיטה מיוחדת. הוא כותב:

וכאשר יבאו לראות, צריכין לעשות צדקה או קרבן דכתיב: "לא יראו פני ריקם", ותני בספרי: "ריקם מן הצדקה"....⁵ ותשלומי הראיה נהגו בני ישראל לעשות צדקה ברגלים.

מדבריו עולה שאף כאשר "יבואו לראות", אם אין אפשרות להקריב קרבן יש לדבר תשלומים במצוות צדקה, ומשמע מדבריו שמצוות הראייה עומדת במקומה ואינה בטלה בזמן שאין אפשרות להקריב קרבן.

אם כן, נראה שלפי הירושלמי אליבא דדעת הטורי-אבן, ולפי היראים, אף בימינו שאין אפשרות להקריב קרבן ראייה, מצוות ראיית פני ה' ניתנת לקיום (ולפי היראים אף לקרבן ראייה יש תשלומים).

כעת עלינו לברר האם בימינו שאנו טמאי מתים ואיננו יכולים להיכנס לעזרה - האם ניתן לקיים את מצוות ראייה ללא כניסה לעזרה.

ב. קיום מצוות ראייה בזמן הזה

בגמרא (חגיגה ז, א) נאמר: "מאי הראיון? רבי יוחנן אמר: ראיית פנים בעזרה, וריש לקיש אמר: ראיית פנים בקרבן". וכך פוסק הרמב"ם (חגיגה א, א) ש"הראייה האמורה בתורה היא שנראה פניו בעזרה". אם כן משמע שללא כניסה למתחם העזרה אין אפשרות לקיים את המצווה. לפי זה כל הדיון על אפשרות קיום העשה ללא הקרבת קרבן איננו מעשי כל זמן שאין לנו אפר פרה אדומה, מכיוון שאנו מנועים לא רק מהקרבת הקרבן אלא אף מעצם הכניסה לעזרה (וכ"כ בשו"ת יחל-ישראל ח"א סי' יד).

אמנם רבי עקיבא יוסף שלזינגר (נפטר בירושלים בתרפ"ב) כותב שבימינו אפשר לקיים את מצוות העלייה לרגל וראיית פני ה' באמצעות ראיית רצפת העזרה.⁶ כהוכחה

3. כך נראה שסבר רש"י. וראו 'ערוך השלחן העתידי' חגיגה קצו, ח; שו"ת 'רבי עקיבא יוסף' או"ח סי' קנט. וראו תוס' חגיגה ב, א ד"ה הכל חייבין, ובתוספות-הרא"ש ופירוש רבינו אברהם מן ההר שם.

4. המנחת-חינוך (מצוה תפט-תצ) מבאר שאליבא דהרמב"ם והחינוך הבא לעזרה בחג ללא קרבן אינו מקיים עשה משום שהלא ש"לא יראו פני ריקם" הוא תנאי בקיום העשה, ובלעדיו זוהי מצוה הבאה בעבירה שאינה מצווה. ראו גם בחידושי הגר"ח 'סטנסיל', עמ' סד, שכתב ע"ד זו שלדעת הרמב"ם, "עצם הראית פנים בעזרה הוא איסור, וכיון שהוא מעשה שאסרתו תורה אין שייך שיקיים בזה מצות עשה, דהוא מעשה איסור ולא מעשה מצוה".

5. וראו פירוש הספרי המיוחס לראב"ד פרשת ראה קמג, ובהגהות הגר"א לספרי שם, שגורסים "ולא יראה פני ה' ריקם - מן הקרבן". וראו גם פירוש המלבי"ם לדברים טז, יז.

לכך הוא מסתייע מדברי הגמרא (חגיגה ב,א): ש"סומא אפילו באחת מעיניו פטור מן הראייה", ומכאן שעיקר קיום המצוות תלוי בראיית העיניים ולא בכניסה לעזרה.

על פי זה רצה רע"י שלזינגר לחדש שמי שמרכיב משקפיים צריך להסירם בעת ההתבוננות ברפת העזרה, שהרי המצווה היא לראותם בעין בלתי מזוינת.⁷ בעקבות דעתו התפשט המנהג בירושלים לעלות למקום גבוה ולהסתכל על רצפת הר הבית בשלוש רגלים.⁸ ויש אומרים שלעניין זה ראיית הכותל המערבי כמוה כראיית רצפת העזרה.⁹

דעה נוספת שמובאת באחרונים סוברת שאמנם בזמן הזה בטלה החובה לקיים את מצוות הראייה, אולם אף על פי כן העולה לרגל בזמן הזה מקיים מצוות עשה דאורייתא של ראיית פני ה'.¹⁰ וכך כותב הרב מנשה קליין (שו"ת משנה-הלכות ח"י"ב סי' תפב):

אפילו להסוברים דליכא חיוב לעלות מ"מ אם עלה קיים מצוות עשה דאורייתא... העולה לרגל לקבל פני השכינה אפילו נימא דבזה"ז ליכא חיוב לעלות אבל מ"מ העולה ומקבל פני השכינה יש לו מצווה דאורייתא של קבלת פני השכינה.¹¹

אולם מדברי רוב הפוסקים נראה שהתייחסו לעלייה לרגל שרווחה בכל הדורות (כפי שנראה להלן) כמצווה מדרבנן בלבד,¹² או כתקנת חכמים זכר למקדש,¹³ או כמנהג בעלמא.¹⁴ וכך כותב הרב משה פיינשטיין (אגרות-משה יו"ד ח"י"ג קכב):

[מצוות עליה לרגל נוהגת] דוקא כשבית הבחירה בנוי - אף אם נימא שראיית פנים הוא מצווה מיוחדת שלא תלוי בקרבן ראיה. ומה שנהגו הקרובים לא"י לבא לירושלים היה זה בזמן הגאונים לזכר בעלמא ולהגעועים לבנין ציון וירושלים ע"י משיח צדקנו שמחכים לו תמיד.

כך גם נראה מדעת החתם-סופר שבהספדו על ההרוגים ברעידת האדמה הגדולה בצפת (הודפס בסי' תורת-משה, סוף פ' אמור), כתב "שגם בזה"ז מצווה לעלות לרגל לירושלים". ובתשובה הוא מזכיר שמצוות עלייה לרגל נמשכה לאחר החורבן, ומוסיף

6. שו"ת רבי עקיבה יוסף או"ח, קנח; מועדים-וזמנים (לר"מ שטרנבוך) ח"י"ז עמ' קפז-קפח הערה א.
7. ע"י שו"ת רבי עקיבה יוסף או"ח, קס; מועדים-וזמנים עמ' קפז-קפח הערה א.
8. הר-הקודש (לרב משה נחום שפירא) ירושלים תשנ"ב עמ' רעז; 'משוש כל הארץ' (לרב שריה דבליצקי) עמ' 20. וסיפר לי הרז"נ גולדברג שכך היה נוהג הרש"ז אוירבך.
9. ע"י שיח-יצחק (לרב יצחק אלפיייה) ח"י"ב עמ' קמב,ב; ובסי' 'משוש כל הארץ'.
10. לדעת הרב שאר-ישוב כהן (שי-כהן ח"י"ב עמ' תקכ) גם לדעת הסוברים שמצוות ראייה אינה נוהגת בימינו, העולה לרגל בזה"ז מקיים בכך מצוות שמחה ברגל. ולדעת הרב מנשה קליין, מי שעולה היום גם מקיים מצוות דרישת ציון. ע"י שו"ת משנה-הלכות ח"י"ב סי' תפב.
11. וע"י בשו"ת התשב"ץ ח"י"ג סי' רא (המובא להלן בפ"ג) שכתב שמצוות ראייה נוהגת גם בימינו מכיוון שקדושת הבית איננה בטלה לעולם, והאחרונים שהביאוהו הבינו את דבריו פשוטם כמשמעם. וצ"ע האם כוונתו למצווה דאורייתא או דרבנן.
12. ע"י שיח-יצחק ח"י"ב עמ' קמב,ב, שכותב: "אשריהם ישראל הקדושים אינם נמנעים גם הם לקיים המצווה הזאת שגם היא בזמן הזה מדרבנן כשמטה וכו'".
13. ע"י הר-הקודש עמ' רעח שלדעתו זוהי "מצווה מדרבנן שתיקנו זכר למקדש". וע"י 'משוש כל הארץ' עמ' 7-8 הערה ג.
14. ע"י אגרות-משה יו"ד ח"י"ג סי' קכב; ציץ-אליעזר ח"י"ג סי' א אות צג; יחל-ישראל ח"א סי' יד. וע"י נודע-ביהודה מהדו"ת או"ח סי' צד, שכתב שהקבלת פני רבו ברגל אינו נוהגת היום מכיוון שהעלייה לרגל אינו נוהגת. וע"י גם ביערות-דבש ח"א דרוש יב.

שאפילו "שכר פסיעות יש" (שו"ת חתם סופר יו"ד סי' רלג). אולם בתשובה אחרת הוא כותב ש"בזה"י אין חיוב לעלות לרגל" (שם, סי' רלד).¹⁵

וכך נראית גם דעת הרב עובדיה יוסף שכתב (שו"ת יחוה דעת ח"א סי' כה): "אין ספק שמצוה לעלות לירושלים גם בזמן הזה לראות פני מלך חיים..."¹⁶ ואילו במקום אחר (שו"ת יחוה דעת ח"ב סי' י) הוא מניח שמצוות עלייה לרגל אינה חלה היום.

ג. עדויות על עלייה לרגל לאחר חורבן הבית

למעשה, אנו מוצאים עדויות בתלמוד ובראשונים המלמדות על כך שהעלייה לרגל המשיכה לנהוג גם לאחר חורבן בית שני, וכמעט בכל הדורות החזיקו ישראל במצווה יקרה זו.

במדרש שיר השירים רבה (א, ב; ד, ב) נאמר:

מה יונה זו אע"פ שאת נוטל גוזליה מתחתיה אין מנחת שובכה לעולם, כך ישראל אע"פ שחרב בית המקדש לא בטלו שלש רגלים בשנה.¹⁷

ומשמע שקיום הרגלים המוזכר במדרש משמעותו היא פקידת ה"שובד".

לדעת רבן גמליאל, לא שואלין את הגשמים עד שבעה במרחשון, "כדי שייגיע אחרון שבישראל [שעלה לרגל] לנהר פרת" (משנה תענית א, ג). הר"ן (תענית ב, א בדפי הרי"ף ד"ה ואיכא למידק) שואל מדוע דין זה ממשיך לחול אף לאחר החורבן, ומשיב:

לפי שהיו מתאספים בכל הסביבות ברגל לירושלים כמו שעושים גם היום.¹⁸

בגמרא (סנהדרין יא, א) מסופר על רבן גמליאל שביקש לעבר את השנה מפני הדרכים (כדי שישפיקו לתקן את הדרכים עבור עולי הרגלים. היעב"ץ (שאילת-יעב"ץ ח"א סי' פז, פט) מייחס מעשה זה לרבן גמליאל שכיהן כנשיא ביבנה לאחר חורבן הבית, ומכאן ראייה לכך שהעלייה לרגל המשיכה גם לאחר החורבן. כמו כן, בספר אבות-הראש לרב רחמים נסים יצחק פאלאגיי (ח"א עמ' קיז, ב) כתב שרבן יוחנן בן זכאי, שגם כיהן כנשיא ביבנה אחר החורבן, עלה בכבודו ובעצמו לירושלים בשלושת הרגלים.

הגמרא מספרת (נדריים כג, א) שרבי יוסי התיר נדר לאישה שבעלה הדירה מלעלות לרגל. והמהר"ץ חיות (בהגהותיו שם), כתב שרבי יוסי חי לאחר החורבן, "דאף אחר החורבן היו נוהגים לעלות לרגל קצתם להתפלל בירושלים במקום המקדש".¹⁹

בספר-חסידים (סי' תרל) מספר על הרב האי גאון ש"היה עולה בכל שנה לירושלים מבבל והיה שם בחג הסוכות, כי היו מקיפין את הר הזיתים בהושענא רבא ז' פעמים".

בספר כפתור-ופרח (פרק ו), מספר רבי אשתורי הפרחי (שחי בא"י במאה ה-14):

שאנו נוהגין עם אחינו אנשי גאולתנו יושבי הארץ כאנשי סין, וחמת דמשק, צובה, מצרים ואלכסנדריה לעלות לירושלים בחגים ובמועדים.²⁰

15. עיי' מקדש-מלך (לרצ"פ פרנק) ירושלים תשכ"ח עמ' 11, על שיטת מהר"ץ חיות. ועיי' הר-הקודש עמ' רעז

16. ועיי' יחוה-דעת ח"א סי' עג.

17. ועיי' גם שה"ש רבה ח, ג; בראשית-רבה לב, י; קהלת-רבה יא, א; איכה-רבה א, טז; תקוני-זוהר, תיקון יח.

18. ועיי' גם בית-יוסף או"ח סי' קיז, ובלבוש שם.

19. המהר"ץ חיות חוזר על דעתו זו כמה פעמים בתשובותיו. עיי' הגהותיו לגיטין ב, א; שם ד, ב; ובקונטרס-אחרון עבודת המקדש פ"ג. אמנם בהגהות-יעב"ץ חולק על המובא לעיל וכותב שכוונת הגמרא היא לא לעלייה לרגל, אלא "שבתא דרגל שהיו רגילין חכמים לדרוש הלכות הרגל", ועיי' רא"ש שם.

התשב"ץ (שו"ת ח"ג סי' רא; המאה ה-15), מתאר את העלייה לרגל בימיו וכותב:

ויש סמך וראיה שקדושת המקדש והעיר היא קיימת - שעדיין הם עולים לרגל ממצרים ושאר ארצות... ואמרו כי עדיין נשאר מהנסים שהיו בירושלים שלא אמר אדם לחבירו צר לי המקום כי בבית הכנסת שבירושלים הם צריכים לאנשי המקום כל השנה ומתמלאת פה על פה בעת התקבץ שם בחג השבועות החוגגים יותר מג' מאות איש כלם הם נכנסים שם ויושבים רווחים.

מאה שנה מאוחר יותר כותב המהרי"ט (ח"א סי' קלד), שהעלייה לאחר החורבן היא משום "חיבוב ארץ ישראל". וכן מעיד מהרלב"ח (קונטרס-הסמיכה שהודפס בסוף תשובותיו) ש"גם אחר החרבן היו עולין בכל שנה בג' רגלים".

ואף בדורות אחרונים מעיד החתם-סופר²¹ על המשך קיומו של המנהג:

דידוע דכמה מאות שנה אחר החרבן עדיין היו עולים לירושלים, ואפילו בזמן הזה עדיין עולים שם הסמוכים²².

על המשך קיום המנהג ורציפותו במהלך הדורות עמדו גם חוקרי ימינו.²³

ד. סיכום

במשך הדורות, לא פסקו היהודים לעלות לירושלים שלוש פעמים בשנה. יש שראו בעלויות אלו קיום מצות עשה, מדאורייתא, או מדרבנן, אולם לרוב הפוסקים עליות אלו היו מתוקף המנהג וחיבוב זכרה של ירושלים.

ממסירות נפשם של ישראל לקיום מצווה זו, נלמד ק"ו לימינו, שהדבר אינו כרוך עוד בטרחה גדולה כבעבר. ויה"ר שיתקיים בנו, "והשב כהנים לעבודתם ולוים לשירם ולזמרים, והשב ישראל לנויהם. ושם נעלה ונראה ונשתחוה לפניך בשלש פעמי רגלינו".

20. ועיי פאת-השלחן, הלי' ארץ ישראל, פ"ג סי' יב, ובבית-ישראל שם הערה כז.
21. דברי החת"ס הובאו בשדי-חמד, אסיפת דינים, מערכת ארץ ישראל א; שיח-יצחק ח"ב עמ' קמב, א - קמו, ב; 'משוש כל הארץ' (בני ברק, תשמ"ג); שי-כהן ח"ב (מכון אריאל תשנ"ז), עמ' תקטו-תקכו.
22. ובעיר הקדש והמקדש ח"ג (ירושלים תשכ"ט) עמ' רג כתב הרי"י טיקוצ'ינסקי: "ובזמנים שלא יכלו להראות בירושלים כמו בזמן אנדרינוס שגזר שלא יראה שום יהודי בירושלים, וכן אח"ז בימי שלטון מלכי רומי ידועים עוד, או בימי הצלבנים - שלא יכלו להכנס לירושלים באו עד ההרים סביב לה, הר הזיתים והצופים, לראות משם את מקום המקדש ולשפוך עליו דמעה". ועיי הר-הקודש עמ' רעה-רעט.
23. עיי פרופ' שמואל ספרא, "העלייה לרגל לירושלים לאחר החורבן", פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני (יד יצחק בן-צבי, תשמ"א) עמ' 376-393, שהוכיח בין היתר מאזכור דיני פדיון מעשר שני בתלמוד, שהעלייה לירושלים נהגה הלכה למעשה. ועיי מרדכי מרגליות, הלכות ארץ ישראל מן הגניזה (מוסד הרב קוק, תשל"ד) עמ' קלט, שמביא קטע מהגניזה מתוך סידור מתקופת הגאונים שמורה לעולים לרגל לקרוע בגדיהם עם ראיית המקדש בחורבנו. ועיי שמואל קליין, תולדות הישוב היהודי בארץ ישראל (מרדכי נוימן, תשי"ז), עמ' 106-88. ועיי אברהם יערי, "תולדות ההילולא במירון", תרביץ לא (תשכ"ב), עמ' 73-74 שמביא בשם רבי תנחום הירושלמי (המאה ה-13; בפירושו ליהושע יא,ה) תיאור של התכנסות עולי הרגל במירון ע"מ לעלות יחדיו לירושלים. ועיי אברהם יערי, "מסעות ארץ ישראל" (מסדה, תשל"ו) עמ' 81-98, ציטוט מתוך ספר מסע מתחילת המאה ה-14 שבו מתאר אחד מתלמידי הרמב"ן התאספות יהודים בירושלים כדי לחגוג יחד פסח שני.